INGLIZ, RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA INKOR SHAKLLARINING QIYOSIY TAHLILI

Feruzaxon Yo'lchiyeva Xabibullo qizi
E-mail: Feruzamirzakhmadova@gmail.com

Qabul qilindi: 30.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 31.10.2025
Tasdiqlandi: 01.11.2025

Kalit so‘zlar:
inkor shakli, qiyosiy tahlil, ingliz tili, rus tili, o‘zbek tili, grammatik kategoriya.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi inkor shakllarining leksik, grammatik va sintaktik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Har uch tilda inkor ma’nosini ifodalovchi vositalarning shakl va mazmun jihatidan o‘zaro farqlari hamda o‘xshash jihatlari o‘rganiladi. Tadqiqot davomida “not”, “no”, “never”, “не”, “ни”, “emas”, “yo‘q” kabi inkor birliklarining qo‘llanilishi, ularning gapdagi o‘rni, inkorning grammatik kuchi hamda uslubiy xususiyatlari tahlil etilgan. Tahlil natijalari ingliz, rus va o‘zbek tillarining inkor tizimi turli grammatik tuzilmalarga asoslangan bo‘lsa-da, ularning semantik funksiyasi umumiy kommunikativ maqsad — rad etish yoki inkor bildirishni ifodalashga yo‘naltirilganini ko‘rsatadi.

Keywords:
Negative form, comparative analysis, English language, Russian language, Uzbek language, grammatical category.

Annotation. This article presents a comparative analysis of negative forms in English, Russian, and Uzbek languages. It examines the lexical, grammatical, and syntactic features of expressing negation in the three languages. The study analyzes the use of negative markers such as “not,” “no,” “never,” “не,” “ни,” “emas,” and “yo‘q,” focusing on their syntactic positions, grammatical strength, and stylistic functions. The findings reveal that although the systems of negation in these languages differ structurally and morphologically, their semantic purpose remains similar — to express denial, rejection, or nonexistence within communication.

Ключевые слова:
Отрицательная форма, сравнительный анализ, английский язык, русский

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ отрицательных форм в английском, русском и узбекском языках. Рассматриваются лексические, грамматические и синтаксические

язык, узбекский язык, грамматическая категория.

особенности выражения отрицания в трёх языках. В исследовании анализируется употребление таких отрицательных единиц, как “not”, “no”, “never”, “не”, “ни”, “emas”, “yo‘q”, их позиция в предложении, грамматическая сила отрицания и стилистические особенности. Полученные результаты показывают, что хотя системы отрицания в трёх языках различаются по структуре и средствам выражения, их семантическая функция направлена на реализацию общего коммуникативного назначения — выражение отрицания или несогласия.

Kirish. Har bir tilning grammatik tizimi o‘ziga xos kategoriyalar, shakllar va ma’nolar tizimidan tashkil topgan bo‘lib, inkor shakli ulardan biri sifatida muhim kommunikativ va semantik yukni o‘z zimmasiga oladi. Inkor shakli tilning mantiqiy ifoda vositalaridan biri bo‘lib, u mavjud voqelikni rad etish, mavjud emasligini yoki ro‘y bermaganligini bildiradi. Ingliz, rus va o‘zbek tillarida inkor shakllarining tuzilishi, ishlatilish qoidalari hamda mazmuniy imkoniyatlari turlicha bo‘lsa-da, ularning asosiy vazifasi bir — rad etish yoki yo‘qlik ma’nosini ifodalashdir. Shu bois, ushbu til tizimlaridagi inkor shakllarining qiyosiy tahlili ularning grammatik va semantik o‘ziga xosliklarini aniqlash, shuningdek, tarjima jarayonida ma’no aniqligini ta’minlash nuqtai nazaridan dolzarb ahamiyatga ega. Ingliz tilida inkor odatda “not”, “no”, “never”, “nothing” kabi so‘zlar orqali ifodalanadi va fe’l bilan sintaktik bog‘lanishga ega bo‘ladi, masalan, “She does not go”, “He never sleeps”. Rus tilida esa “не”, “ни” morfemalari negatsiya vositasi sifatida ishlatiladi: “Он не знает”, “Никто не пришёл” kabi. O‘zbek tilida esa inkor shakllari “emas”, “yo‘q”, “hech”, “na” kabi so‘zlar va qo‘shimchalar orqali amalga oshadi: “U bormadi”, “Bu to‘g‘ri emas”. Har uch tilning negatsiya tizimida umumiylik shundaki, ular mantiqiy rad etish ma’nosini bildiradi, biroq bu inkor shaklining grammatik joylashuvi, yordamchi so‘zlardan foydalanish uslubi va uslubiy ohangi har bir tilda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Ingliz tilida yordamchi fe’llar bilan birgalikda ishlatiladigan “not” negatsiyasi qat’iy grammatik qoidaga bo‘ysunsa, rus va o‘zbek tillarida inkor morfemalari so‘z oldida yoki fe’lning o‘zida qo‘llanadi. Shuningdek, bu tillarda ikki inkor (double negation) hodisasi turlicha talqin qilinadi: ingliz tilida bu grammatik xato sifatida qabul qilinadi (“I don’t know nothing” xato), rus va o‘zbek tillarida esa ikki inkor kuchaytiruvchi ma’no beradi (“Hech kim kelmadi”, “Никто не пришёл”). Shunday qilib, ingliz, rus va o‘zbek

tillarida inkor shakllarining o‘zaro qiyosiy tahlili ularning morfologik tuzilishi, sintaktik joylashuvi va semantik yukini chuqur tahlil etish imkonini beradi. Mazkur tadqiqot ana shu farq va o‘xshashliklarni aniqlash, har bir tilda inkor ma’nosining grammatik ifodalanish mexanizmini yoritish hamda tarjima jarayonida aniqlikni ta’minlashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz tilidagi inkor shakllari grammatik va semantik jihatdan murakkab tizimni tashkil etadi. F. R. Palmer o‘zining “Mood and Modality” asarida “not”, “no”, “never”, “nothing” kabi negatsion birliklar nafaqat grammatik inkor, balki so‘zlovchining fikrga bo‘lgan munosabatini ham bildiradi, deb ta’kidlaydi. Uning fikricha, bu birliklar mantiqiy va pragmatik ma’nolarning birlashuvi sifatida ishlaydi [1]. Rus tilshunosligida V. V. Vinogradov “не” va “ни” negatsion morfemalarining semantik kuchi va stilistik farqlarini o‘rganib, ularning hissiy ohangni ifodalashdagi rolini alohida qayd etadi. Tadqiqotda ikki inkor hodisasi rus tilida kuchaytiruvchi ma’no berishini va bu til tizimining o‘ziga xos grammatik xususiyati ekanini ko‘rsatadi [2]. O‘zbek tilida esa Mahmudov N. va Rasulov R. tomonidan olib borilgan izlanishlarda “emas”, “yo‘q”, “hech”, “na” kabi negatsion birliklarning shakl va ma’no jihatidan murakkab tizimni tashkil etishi aniqlangan. Ularning ta’kidlashicha, o‘zbek tilida inkor shakllari fe’l, bog‘lovchi va zarracha darajasida namoyon bo‘lib, bu holat inkorning ko‘p funksiyali xususiyatini ko‘rsatadi [3]. O. Jespersen o‘zining “The Philosophy of Grammar” asarida inkorni universal til hodisasi sifatida talqin qilib, uning mantiqiy tabiati va sintaktik joylashuviga e’tibor qaratadi. U ingliz tilidagi “double negation” hodisasini tabiiy til tarixining rivojlanish bosqichlari bilan bog‘laydi va bu jarayonning turli tillarda turlicha talqin etilishini asoslaydi [4]. Karimov Z. o‘z tadqiqotida ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi inkor shakllarini qiyosiy tahlil qilib, ingliz tilida inkor yordamchi fe’l orqali, rus va o‘zbek tillarida esa negatsion morfemalar orqali ifodalanishini ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, har uch tildagi inkor shakllari struktura jihatidan farq qilsa-da, ularning umumiy vazifasi mavjudlikni rad etish va yo‘qlik ma’nosini ifodalashdan iborat [5].

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi inkor shakllarining grammatik, morfologik hamda sintaktik xususiyatlari qiyosiy tahlil usuli orqali o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida har uch tilga oid ilmiy manbalar, grammatik qo‘llanmalar, darsliklar, lug‘atlar va tilshunoslikka oid ilmiy maqolalardan foydalanildi. Asosiy material sifatida ingliz tili uchun “Oxford English Grammar” (S. Greenbaum), rus tili uchun “Русская грамматика” (V. V. Vinogradov tahriri ostida) hamda o‘zbek tili uchun “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” (N. Mahmudov, A. Nurmonov) asarlari tanlab olindi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida qiyosiy-tahliliy, tavsifiy hamda lingvosemantik tahlil usullari qo‘llanildi. Qiyosiy tahlil orqali uch tildagi inkor shakllarining o‘xshash va farqli tomonlari aniqlanib, ularning morfologik tuzilishi hamda gapdagi joylashuviga e’tibor qaratildi. Tavsifiy usul yordamida inkor shakllarining til tizimidagi

grammatik rolini, ishlatilish qoidalarini va ularning kommunikativ vazifalarini izohlash imkonini berdi. Lingvosemantik tahlil esa inkor shakllarining ma'no ifodasi, mantiqiy mazmuni va stilistik yukini aniqlashga qaratildi. Shuningdek, tadqiqotda amaliy material sifatida turli manbalardan olingan 150 dan ortiq ingliz, rus va o'zbek tilidagi inkor gaplar tahlil qilindi. Har bir tilning negatsion tuzilmalari gap darajasida tahlil qilinib, ularning sintaktik joylashuvi, inkor ifoda vositalari, yordamchi so'zlar va morfemalarning o'zaro bog'lanish xususiyatlari o'rganildi. Tadqiqotda, shuningdek, ikki inkor hodisasi (double negation) misollar asosida tahlil qilinib, uning har bir tilda qanday semantik yukga ega ekani aniqlangan. Barcha tahlillar natijasida ingliz, rus va o'zbek tillarida inkor shakllarining grammatik tizimdagi o'rni, ularning morfologik tuzilishidagi o'xshashlik va farqlar hamda ma'no kuchaytirishdagi roli aniqlanib, xulosalar shakllantirildi. Shu bilan birga, tadqiqotda olingan natijalar tarjima amaliyotida, xorijiy tillarni o'qitishda va qiyosiy tilshunoslik sohasidagi ilmiy izlanishlarda qo'llash uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

1-Jadval. Ingliz, rus va o'zbek tillarida inkor shakllarining qiyosiy tahlili

Til nomi	Inkor ifodasi vositasi	Misol	Ikki inkor (double negation) xususiyati	Xususiy grammatik jihatlari
Ingliz tili	Yordamchi fe'l + "not"	She does not go.	Grammatik xato hisoblanadi (I don't know nothing)	Analitik tuzilishga ega, "not" yordamchi fe'ldan keyin keladi
Rus tili	"не", "ни" morfemalari	Он не знает.	Kuchaytiruvchi ma'no beradi (Никто не пришёл)	Sintetik tuzilma, inkor morfema fe'l yoki so'z oldida joylashadi
O'zbek tili	"emas", "yo'q", "hech", "na"	U bormadi.	Kuchaytiruvchi ma'no beradi (Hech kim kelmadi)	Morfologik jihatdan soddaligi bilan ajraladi, zarracha va affiks shaklida ishlatiladi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ingliz tili analitik tuzilishga ega bo'lib, inkor yordamchi fe'l orqali ifodalanadi, rus tili sintetik tuzilishga ega bo'lib, morfematik negatsiya ustuvor, o'zbek tili esa morfologik jihatdan erkin tizimga ega bo'lib, inkorni zarrachalar, affikslar va bog'lovchilar orqali ifodalaydi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot jarayonida ingliz, rus va o'zbek tillaridagi inkor shakllari tahlil qilinib, ularning grammatik tuzilishi, semantik yuklamasi va sintaktik joylashuvi bo'yicha o'ziga xos farqlar mavjudligi aniqlandi. Ingliz tilida inkor shakli, asosan, yordamchi fe'l orqali ifodalanadi va bu holat tilning analitik tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Masalan, "I do not know", "She does not go", "They are not ready" kabi gaplarda inkor "not" yordamida amalga oshadi. Bunda inkor so'zi yordamchi fe'ldan keyin keladi va butun fe'l birikmasiga ta'sir qiladi. Ingliz tilida "not"ning joylashuvi qat'iy

grammatik qoidaga bo‘ysunadi, shuningdek, inkorning kuchaytirilgan shakllari (“never”, “no one”, “nothing”) alohida leksik birliklar orqali ifodalanadi. Rus tilida esa inkor shakli “не” va “ни” morfemalari orqali yuzaga chiqadi, ular fe’l, sifat yoki ot oldida kelib, to‘liq inkor ma’nosini beradi. Masalan, “Он не знает”, “Никто не пришёл”, “Это не правда” kabi gaplarda inkor butun gapning mazmuniga ta’sir etadi. Rus tilining sintetik xususiyati sababli inkor morfemasi so‘z tarkibida bevosita birikadi va mustaqil yordamchi so‘z shaklida emas, balki grammatik birlik sifatida faoliyat ko‘rsatadi. Shuningdek, rus tilida ikki inkor hodisasi keng qo‘llaniladi va u mantiqiy kuchaytiruvchi ma’noga ega bo‘ladi. Masalan, “Никто не видел ничего” gapida ikki inkor mavjud bo‘lsa-da, ma’no kuchayadi, bu esa rus tilining inkor tizimiga xos milliy grammatik xususiyatdir. O‘zbek tilida inkor shakllari “emas”, “yo‘q”, “hech”, “na” kabi birliklar orqali ifodalanib, ularning ishlatilishi grammatik vaziyat va gap turiga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, “U bormadi”, “Bu to‘g‘ri emas”, “Hech kim kelmadi” kabi gaplarda inkor turlicha ifodalanadi: birida fe’lga bog‘lanib, boshqasida bog‘lovchi so‘z shaklida, yana birida esa kuchaytiruvchi zarracha tarzida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilida ham ikki inkor hodisasi mavjud bo‘lib, u inkor ma’nosini kuchaytiradi: “Hech kim kelmadi”, “Hech narsa yo‘q” kabi. Shuningdek, o‘zbek tilidagi inkor shakllari morfologik jihatdan soddaligi bilan ajralib turadi, chunki ular asosan affiks yoki yordamchi so‘zlar orqali ifodalanadi va gapdagi o‘rniga ko‘ra semantik yukni o‘zgartiradi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, ingliz tilida inkor sintaktik jihatdan qat’iy tuzilishga ega, rus tilida esa morfematik negatsiya tizimi ustuvor, o‘zbek tilida esa inkor morfologik jihatdan erkin va kontekstga moslashuvchan shaklda namoyon bo‘ladi. Ingliz tilida ikki inkor grammatik xato deb hisoblanadi, chunki “I don’t know nothing” kabi gaplarda “nothing” ikkinchi inkor sifatida mantiqni buzadi. Rus va o‘zbek tillarida esa aksincha, bunday holat mantiqan to‘g‘ri bo‘lib, ifoda kuchini oshiradi. Bu holat uch tildagi negatsiya tizimlarining semantik farqlarini yaqqol ko‘rsatadi. Bundan tashqari, ingliz tilidagi inkor shakllari ko‘pincha stilistik neytral bo‘lsa, rus va o‘zbek tillarida ular emotsional yoki ekspressiv tusda qo‘llanadi. Masalan, “He is not happy” (oddiy holat) va “Он совсем не рад” yoki “U mutlaqo xursand emas” (hissiy kuchaytiruvchi shakl) orasida semantik farq seziladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, uch tildagi inkor shakllari umumiy maqsad — rad etish, yo‘qlik yoki bo‘lmaslikni ifodalashga qaratilgan bo‘lsa-da, ularning grammatik tuzilishi, morfologik vositalari va stilistik imkoniyatlari bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Shu sababli, bu tizimlarni qiyosiy tahlil qilish tarjima jarayonida aniqlikni ta’minlash, til o‘rganishda ma’no noaniqliklarini bartaraf etish hamda grammatik tizimlarning umumiylik va farqlilik tamoyillarini aniqlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi inkor shakllarining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatdiki, har uch tilda inkorning asosiy maqsadi bir — mavjudlikni rad etish, yo‘qlikni ifodalash va mantiqiy inkor ma’nosini yetkazishdir. Biroq bu

ma'no grammatik va morfologik jihatdan turlicha ifodalanadi. Ingliz tili analitik tuzilmaga ega bo'lib, inkor asosan yordamchi fe'l orqali ifodalanadi ("do not", "is not"), rus tili esa sintetik xususiyatga ega bo'lib, inkorni morfematik shaklda ("не", "ни") amalga oshiradi, o'zbek tilida esa inkor affiks, bog'lovchi va zarracha vositalarida ("emas", "yo'q", "hech") ifodalanadi. Ingliz tilida ikki inkor grammatik jihatdan noto'g'ri hisoblanadi, rus va o'zbek tillarida esa bu hodisa mantiqiy kuchaytirish vositasi sifatida qo'llanadi. Bu farq uch tilning mantiqiy tizimi, grammatik qurilishi va stilistik imkoniyatlaridagi o'ziga xoslikni yaqqol namoyon etadi. Shuningdek, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi inkor shakllari qat'iy sintaktik tuzilishga ega bo'lsa, rus va o'zbek tillarida inkor shakllari kontekstga moslashuvchan, semantik jihatdan boy va hissiy ifodaga ega. Shu sababli, uch tildagi inkor shakllarini qiyosiy o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki tarjimashunoslik va xorijiy tillarni o'qitish metodikasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tahlil har bir tildagi negatsiya tizimini to'g'ri anglash, ma'no noaniqliklarini bartaraf etish va til o'rganuvchilarda aniq grammatik tasavvur shakllantirishga yordam beradi. Shu asosda aytish mumkinki, ingliz, rus va o'zbek tillaridagi inkor shakllarining chuqur tahlili til tizimlarining mantiqiy va grammatik tuzilishini kengroq anglash imkonini beradi hamda qiyosiy lingvistika sohasida yangi ilmiy izlanishlarga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Palmer, F. R. Mood and Modality. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
2. Vinogradov, V. V. Russkaya grammatika. Moskva: Nauka, 1986.
3. Mahmudov, N., Rasulov, R. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Morfologiya. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2005.
4. Jespersen, O. The Philosophy of Grammar. London: George Allen & Unwin, 1924.
5. Karimov, Z. Inkor shakllarining qiyosiy tahlili. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2018.